

РЕЦЕНЗИЯ

от проф Антоанета Цветкова, д.и.

Директор на Медицински колеж при Медицински университет "Проф. д-р Параскев
Стоянов" – Варна,

e-mail: antoaneta.tsvetkova@mu-varna.bg , тел. 0896888860

Относно: дисертационен труд на тема „Корпоративната социална отговорност във фирмените стратегии на фармацевтичните компании в България“

Автор: Юлиян Веселинов Костадинов

За: придобиване на образователна и научна степен „Доктор“ в област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.7. Администрация и управление, специалност „Организация и управление на извън сферата на материалното производство (в здравеопазването)“

Научен ръководител: доц. Емануела Иванова Райчева - Мутафова, д.и.

Основание за изготвяне на становището: Заповед № Р-109-245/8.06.2022 г. на Ректора на Медицински университет – Варна за определяне на състав на научното жури.

I. Данни за процедурата и обща оценка на дисертационния труд

По настоящата процедура са представени всички необходими документи, предвидени в Закона за развитие на академичния състав на Р България, Правилника за приложението му и Правилника за развитие на академичния състав на Медицински университет -Варна.

Докторант Юлиян Веселинов Костадинов е преминал обучение по докторска програма “Организация и управление извън сферата на материалното производство (в здравеопазването)“ в професионално направление 3.7. Администрация и управление, област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки. Изпълнени са дейностите, включени в индивидуалния учебен и има успешно положени изпити за докторантски минимума. Докторантът е събрал необходимите кредити с положителни атестационни оценки през периода на обучение в докторската програма.

Дисертационният труд на Юлиян Костадинов изследва възникването, развитието и приложението на корпоративната социална отговорност (КСО) в бизнес стратегиите на фармацевтични компании, опериращи на българския пазар. В разработката има полезни примери на добри практики в областта на КСО, прилагани от успешни международни компании в и извън фармацевтичния сектор. В тях са показани иновациите в направлението

на грижата за здравето на служителите, бизнес обучението, ученето през целия живот и екологичните въпроси като елементи на програмите за корпоративната социална отговорност. Включени са темите за сигурността и гъвкавостта на пазара на труда, които стават все по-актуални с настъпването на ковид пандемията през 2020 година. Проследяват се процесите на промяна и адаптиране на политиката за КСО в областта на здравеопазването и в частност – във фармацевтичния сектор и е предложен интегриран модел за развитие на КСО с алгоритъм за неговото приложение.

Разработката е с общ обем от 135 страници и е структурирана във въведение, основен текст в три глави, изводи и препоръки, заключение, списък на използваната литература и приложения.

Проучването и резултатите от него са онагледени с 3 таблици и 36 фигури. Справката за използваната литература съдържа общо 207 източника, от които 57 – на кирилица, 124 – на латиница и 26 източника от интернет. Цитираните източници обхващат широк времеви диапазон с преобладаващи съвременни публикации, включително на стратегически документи в областта на корпоративната социална отговорност.

II. Кратко биографично представяне на кандидата

Докторант Юлиан Веселинов Костадинов е роден в град Варна, където завършва средното си и висше образование. Възпитаник на СОУ „Климент Охридски“ – Варна в специализирана паралелка с информатика, математика и английски език. В следващите етапи на образованието си показва целенасочен интерес към финансово - икономическите въпроси и предприемачеството в национален и международен план. Комбинира образованието и опита си в предприемачеството с допълнителни квалификационни курсове и позиции в областта на здравеопазването и фармацевтичния сектор. Завършва ОКС „бакалавър“ по Международни икономически отношения във Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“ , и магистърска степен по финансов мениджмънт и маркетинг в същия университет. Има професионален опит като медицински представител във фармацевтична компания АBBOTT International (Mylan), като търговски представител за международни клиенти в „Нидадент“ ООД – Варна, в област здравеопазване, ИТ технологии и дентална медицина. От 2016 година е предприемач и управител на „Timeinvest“ ООД. В процеса на работата завършва редица квалификационни курсове и обучения като СДО по здравен мениджмънт в Медицински университет – Варна, лекарствена политика в IMS Health (сега IQUVIA), управление на проекти и управление на качеството в Медицински университет – Варна.

Балансираното съчетание на практическата му работа като медицински представител, предприемач и допълнителните квалификации в областта на управлението и проектната дейност изграждат устойчива основа за развитие на научно- изследователските, качества на дисертанта. Юлиан Костадинов участва с публикации и в организирането на научно-изследователски форуми и благотворителни кампании на МУ – Варна като член на клуба на завършилите медицински университет „Алумни клуб и приятели“. Член е на Българското дружество по обществено здраве (БДОЗ) и колективен член на Европейската асоциация по обществено здраве (EUPHA).

Владеенето на **английски език** му помага за комуникациите в международна среда, както и в работата му с чуждоезикова научна литература.

III. Характеристика и оценка на съдържанието на дисертационния труд

Във въведението си Юлиан Костадинов извежда убедително актуалността и важността на избраната тема.

В литературния обзор са представени същностните характеристики, различните етапи на развитие на корпоративната социална отговорност и спецификите при приложение в бизнес стратегиите на фармацевтичните компании.

Целите, задачите и методологията на комплексното изследване са представени логично и последователно. Основната цел на дисертационния труд е на базата на конкретизиране на теоретико-методологическите основи на корпоративната социална отговорност и на анализ на добри практики на КСО, да се представи интегриран модел на въвеждане и развитие на КСО като елемент на бизнес стратегиите на фармацевтични компании, опериращи на българския пазар. Приложението на комбиниран подход от качествени и количествени методи допринася за постигане на целта и полезността на получените резултати. В хода на научното изследване е доказана и основната изследователска **теза**, че включването на корпоративната социална отговорност в бизнес стратегията на съвременните фармацевтични компании създава условия за изграждане на положителен имидж, доверие сред заинтересованите страни и ефективно придвижване към желаното бъдеще.

В първа глава са разгледани същностните характеристики на КСО и спецификите на приложение във фармацевтичния сектор. Проследени са отделните етапи на развитие на КСО в различните области на бизнеса, коментирани са дефиниции на автори, институции и правителства. Изведени са пет основни измерения, които присъстват в най-известните и широко използвани определения: доброволност; заинтересовани страни (stakeholders);

социални аспекти; екологични аспекти; икономически аспекти.. В рамките на литературния обзор са проучени повече от 98 определения за КСО, от които са селектирани 37, в които са включени тези пет измерения. Те се проследяват в следващите етапи на изследването, а в рамките на обзора авторът прави ценно предложение за „допълващо определение“ за КСО, в което са добавени специфики за фармацевтичните компании.

В дисертацията са коментирани са „Зелената книга на КСО“ на Европейската комисия , Глобалният договор на ООН, целите за устойчиво развитие на света, спецификите във фармацевтичния сектор и промените, които наложи пандемията с Covid – 19. Специално внимание е отделено и на развитието на корпоративната социална отговорност в български условия заедно с международните ангажменти на България в областта на корпоративната социална отговорност.

Първа глава на дисертационния труд завършва с представяне на областите, възможностите и бариерите на приложение на корпоративната социална отговорност в стратегиите на фармацевтичните компании в България.

Във втора глава е направен преглед на международни практики и модели за приложение на КСО във водещи световни фармацевтични компании и други успешни компании извън фармацевтичния сектор. Разгледани са основни документи на Европейския парламент и на Европейската комисия , свързани с политиката в Европейския съюз за корпоративна социална отговорност. Сред тях са резолюцията на Европейския парламент относно корпоративната социална отговорност, където се визират насърчаване на интересите на обществото и действия, насочени към постигането на устойчиво и приобщаващо възстановяване. Коментирани са становищата на основните комисии на Европейския парламент по правата на човека, комисията по правни въпроси, по външните работи, по развитие, по международна търговия и по култура и образование. При разглеждане спецификите на приложение на КСО във фармацевтичните компании са коментирани „Ръководните насоки на ОИСР за мултинационалните предприятия“, конвенцията на ОИСР за борба с подкупването, и проучвания на ЕК за несъответствията в управлението между инструментите и стандартите за международна корпоративна социална отговорност и съществуващото европейско законодателство. При прегледа на примерите за социална корпоративна отговорност в бизнес стратегиите на водещи фармацевтични компании в България, дисертантът коментира съобразяване с принципите, заложили в тези международни документи и официални доклади на Европейския парламент, на ЕК, на СЗО и на ООН.

Ценен принос във втора глава е комбинирането представяне на добри практики на водещи фармацевтични компании и корпорации извън фармацевтичната индустрия. Те са свързани с глобалното отчитане и конвенцията на ООН и грижа за служителите; с благотворителност; с внедряване на образователни иновации; с обществото и околната среда; етиката на бизнеса и взаимоотношенията.

Открити са добрите европейски и световни практики за развитие на човешките ресурси във фармацевтичния сектор, като един от важните компоненти на политиките им за корпоративна социална отговорност. Те са свързани с нарастващото предизвикателство във фармацевтичния бизнес за привличане и задържане на квалифицирани работници. Ползите на компанията, които са въвели практики по КСО не са само за тях, но и за служителите. В рамките на компанията социално отговорните практики към служителите се отнасят до въпроси като инвестиране в човешки капитал, здраве и безопасност при работа и управление на промените. Ръководствата на големите компании все по-ясно осъзнават, че една силна програма за КСО е основен елемент за постигането на добри бизнес практики и ефективно лидерство.

Оценявам оригиналния подход на дисертанта да потърси и открие потвърждение на тези ефекти на КСО при авторското проучване в трета глава.

В трета глава на дисертационния труд, Юлиан Костадинов представя резултатите от обсъждането на данните от собственото проучване за възможностите за приложение на КСО при изпълнение на бизнес стратегиите на водещи фармацевтични компании в България.

Проучването е проведено с две групи респонденти - медицински представители и мениджъри от водещи фармацевтични компании. Използвани са инструменти за количествено проучване – чрез пряка анонимна анкета сред медицинските представители и качествено проучване – дълбочинно интервю сред мениджъри на фармацевтични компании.

В първата група респонденти са включени 22 мениджъри от 20 компании с представителства във фармацевтичния сектор в България и с утвърдени лидерски позиции на фармацевтичния пазар.

Проучено е мнението на мениджърите от фармацевтичните компании по отношение прилагането на социалната корпоративна отговорност в България, насочена към служителите, заинтересованите страни, околната среда, както и за повишаване положителната репутация на компанията в бизнес средите и обществото.

Анализът на резултатите показва, че според фармацевтичните мениджъри с най-висока степен на ангажираност в тяхните компании се прилагат стратегии на КСО насочени

в област „**Знание и обазование**“. В тази област се включват стипендии за подпомагане на лица в неравностойно положение, предоставяне на инструменти, материали за часовете по практика в училища и университети, осигуряване на платени стажове, практики и специализации, насърчаване на младите интелигентни хора и др.

С по-ниска степен на приложение са стратегиите на КСО, насочени към област „**Грижа за клиента/пациента**“ и „**Човешки ресурси и условия на труд**“, както и „**Общество**“.

С най-малък дял е областта „**Околна среда**“ ($mean=2,71$), в която влизат важни дейности по контрол върху замърсяването, съхраняване на природните ресурси, рециклиране, възстановяване или опазване на околната среда, разходи за енергийна ефективност, намаляване замърсяването на околната среда, управление на въздействието на околната среда и природните ресурси.

Най-висок дял имат интервюираните експерти, които споделят, че техните компании развиват КСО сфера „**Етичен кодекс**“ (95,45%, $n=21$) и сфера „**Антикорупционни практики**“ (86,36%, $n=19$), следвани от сферите „**Трудови норми**“ (77,27%, $n=17$), „**Права на човека**“ (68,18%, $n=15$) и „**Околна среда**“ (45,45%, $n=10$). По примера на големите корпорации в световен мащаб, и в България, повечето компании отчитат положителния ефект от въвеждането на инициативи със социално значим характер, и разширяване на сферите на КСО в етичен аспект.

Ценен елемент на изследването е проучване на работата със заинтересованите страни (stakeholders). В тази част е предложен адаптиран модел за комуникации тях. По тази тема мениджърите на фармацевтичните компании посочват, че ключовите заинтересовани страни за фармацевтичните компании, в които работят са **Пациентските организации/НПО** (77,27%, $n=17$), защото чрез тях те осъществяват по-близък контакт с пациента и получават информация за потребностите на пациентите директно от пациентските лидери. Следват с близки дялове отговорите: **на здравеопазването** (63,63%, $n=14$), **Българския фармацевтичен съюз** (54,54%, $n=12$), **Национална здравноосигурителна каса** (27,27%, $n=6$), **Асоциация на научноизследователските фармацевтични производители в България (АРФАРМ)** (22,73%, $n=5$), **Научни организации и университети** (13,63%, $n=3$), **Лечебни заведения** (9,09%, $n=2$).

В дисертацията е направена добра връзка с изпълнение на принципите на КСО и ролята на заинтересованите страни за успешното постигане на корпоративните и обществено отговорни цели на фармацевтичните компании. Предложен е адаптиран модел на заинтересованите страни при прилагане на КСО от фармацевтичните компании като

адаптирането е за фармацевтичния сектор спрямо модели за заинтересовани страни извън него.

Втората част на проучването е проведено чрез пряка анкета и обхваща 168 медицински представители, работещи във фармацевтични компании с представителства в България, с утвърдени позиции на фармацевтичния пазар със значим принос в развитието на иновативни продукти и прилагането на корпоративна социална отговорност. Резултатите показват, че основните стимули за компаниите да прилагат корпоративна социална отговорност са свързани с *интересите на служителите в компанията* (26,19%, n=44) и *загрижеността на обществото и грижа за пациентите* (21,43%, n=36); *добрата репутация на фирмата* (14,88%, n=25) и *привличането на клиенти* (14,88%, n=25). По-малък изразен стимул според анкетиранияте участници в проучването е *загрижеността на самата компания към обществото и околната среда* (10,71%, n=18), *спазване на определени регулации* (7,74%, n=13) и *намаляване на разходите и енергийна ефективност* (4,17%, n=7).

Според респондентите в проучването, прилагането на корпоративната социална отговорност към служителите на компаниите в условията на COVID-19 най-често е свързано с осигуряване на *гъвкави условия на труд* (47,02%, n=79), *подобряване на домашната среда, с цел преобразуването ѝ в офис пространство* (25,00%, n=42) и *допълнителни социални пакети за служители под различна форма* (20,83%, n=35).

Ценен завършек на дисертационния труд е предложеният интегриран модел за въвеждане и развитие на КСО във фармацевтичните компании, с алгоритъм за неговото приложение. На базата на резултатите от проучването са формулирани и препоръки за приложение на КСО на национално и на организационно ниво.

Заклучението следва логическата структура на дисертацията и е ясно формулирано.

IV. Приноси и значимост на разработката за практиката

Приемам шестте приноса, представени в автореферата:

Приноси с теоретичен характер

1. Конкретизиране и допълване на съществуващото знание за понятието и същностните характеристики на КСО във фармацевтичните компании с **„допълваща“ дефиниция за фармацевтичния сектор;**
2. Систематизиране на основните характеристики, класификация и области на приложение на корпоративната социална отговорност с открити специфики във фармацевтичния сектор.

3. Целенасочено проучване за областите на развитие на КСО проведено за първи път във фармацевтичния сектор - сред водещи фармацевтични компании, опериращи на българския пазар.

Приноси с теоретико-приложен характер

4. Изработване на **интегриран модел за въвеждане и развитие на корпоративната социална отговорност** в бизнес стратегиите на фармацевтичните организации в България и алгоритъм за неговото приложение.
5. Установяване на приоритетните области на приложение на КСО и заинтересованите страни, имащи ключова роля в процеса на въвеждане и развитие на КСО във фармацевтичните компании.
6. Изработване на **адаптиран модел за работа със заинтересованите страни** при прилагане на КСО от фармацевтични компании, опериращи на българския пазар.

V. Автореферат и публикации

Авторефератът отразява съдържанието на дисертацията и акцентира върху най-важните резултати и изводи от изследването. Подготвен е в обем от 51 страници и включва разделите: увод, цел и задачи, материали и методи, изводи и препоръки, заключение, приноси на дисертационния труд и списък с публикации.

Дисертант Юлиан Костадинов представя **4 пълнотекстови публикации** (в т.ч. 2 на английски език) и едно публикувано резюме по темата на дисертацията на английски език от международна научна конференция. Участието му в български и международни научни конференции показва, че идеите и резултатите на дисертационния труд са известни и видими в публичното пространство и в изследователските среди.

VI. Въпроси, критични бележки и препоръки

Имам следният въпрос към докторанта: **„Кои са технологичните възможности за прилагане на КСО от фармацевтичните компании в областта на подобряване достъпа до скъпоструващи лекарства на българските пациенти“ ?**

Препоръчвам на Юлиан Костадинов да разшири проучването си за КСО и сред заинтересованите страни, да включи елементи на работа в дигитална среда и да публикува резултатите в монография на български и английски език.

VII. Заключение

Дисертационното изследване е фокусирано по темата за приложение на КСО в корпоративните бизнес стратегии на фармацевтичните компании в България. То е логически издържано и предлага ценни практики, резултати, модели и препоръки. Дисертантът Юлиан Костадинов показва лична мотивация и опит в работата на фармацевтичните компании. Той демонстрира в дисертацията си добри познания, последователност в търсенето и намирането на практически решения. Изследователското поле в областта на КСО е много широко и предоставя възможности за продължаване на проучванията.

Дисертационният труд отговаря на изискванията на Закона за развитие на академичния състав на Р България, Правилника за приложението му и Правилника за развитие на академичния състав на Медицински университет“ проф. д-р Параскев Стоянов“ -Варна.

Изброените аргументи ми дават убеденост да дам **положителна оценка** и да предложа присъждане на образователна и научна степен „Доктор“ по научна специалност „*Организация и управление извън сферата на материалното производство (в здравеопазването)*“ в професионално направление 3.7. *Администрация и управление на* **Юлиан Веселинов Костадинов.**

11.07.2022 г.

гр. Варна

Рецензент:

/Проф. Антоанета Цветкова, д.и./